

УДК 94(477.54)«1830/1899»:323.3-058.12:355.134.2

Н. В. Проць

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ДВОРЯНИ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ: ІСТОРІЯ НАГОРОДЖЕННЯ ТА ВІДЗНАЧЕННЯ ЧИНАМИ (1830 – 1899 рр.)

Дана стаття надає можливість ознайомитися з деякими представниками дворянського стану, які удостоювалися почесними знаками. Стаття також розкриває процес отримання дворянами чинів у результаті проходження ними всіх щаблів військової служби. Дворяни, які особливо відзначилися на службі, заслуговували право нагородження орденами та медалями. Отримання нагород за бойові відзнаки з мечами і бантом, відбувалося згідно з порядком їх надання по старшинству орденів. Отже, дворянин-військовий офіцер отримував чин і представлявся до нагородження черговим орденом за відмінне виконання службових обов'язків, за високу бойову готовність і досягнення високої бойової виучки військовиків підпорядкованих підрозділів, за видатні особисті показники у службовій діяльності – мужність і відвагу, за заслуги виявлені під час виконання військового обов'язку.

Ключові слова: дворяни, нагороди, удостоєння, відзнаки, орден, медаль, заслуги, служба, чини, військові.

Данная статья предоставляет возможность ознакомиться с некоторыми представителями дворянского сословия, которые удостоивались почетными знаками. Статья также раскрывает процесс получения дворянами чинов, в результате прохождения ими всех ступеней военной службы. Дворяне, особо отличившиеся на службе, заслуживали право награждения орденами и медалями. Получение наград за боевые отличия с мечами и бантом, происходило согласно порядку их присвоения по старшинству орденов. Итак, дворянин-военный офицер, получал чин и представлялся к награждению очередным орденом за отличное выполнение служебных обязанностей, за высокую боевую готовность и достижения высокой боевой выучки военнослужащих подчиненных подразделений, за выдающиеся личные показатели в служебной деятельности – мужество и отвагу, за заслуги проявленные при исполнении воинского долга.

Ключевые слова: дворяне, награды, присуждение, отличия, орден, медаль, заслуги, служба, чины, военные.

This article provides an opportunity to get acquainted with some of the nobility, who were awarded honorary signs. The paper also shows the process of obtaining nobility ranks, as a result of the passage by them all levels of military service. Nobles, who particularly distinguished themselves in the service, deserved the right to be awarded with orders and medals. Obtaining awards for military distinction of Swords was according the order they seniority in assigning orders. Thus, a nobleman and military officer received the title and was recommended to be awarded with the Order of duty for the excellent performance of official duties, for high combat readiness and achieving of high combat skills of military personnel subordinated to divisions for outstanding personal indicators in official activities – the courage and bravery of merit shown by in the performance of military duty.

Keywords: nobles, rewards, award, insignia, order, medal, merit, service, officials, military.

Історія нашої держави тісно пов'язана з військовими діями. Захоплення і втрата територій і населення відбивалася на стані країни, а вчинки доблесті, відваги і героїзму – на долі кожної людини. Таких людей країна завжди відзначала нагородами – орденами і медалями. У даній статті йдеться про представників вищого стану дорядянської доби з числа харківського дворянства, оскільки серед нагороджених завжди було немало бойових офіцерів із Харківської губернії, які вірою і правдою служили державі.

© Проць Н. В., 2014

Якщо в радянські часи дворяни зображувались експлуататорами трудових мас, гнобителями селян, поміщиками, які мали великі землеволодіння, то зараз помітно зростання інтересу до вивчення дворянського стану як найбільш освіченого, культурного прошарку суспільства. Останнім часом в історичній літературі все більше з'являється публікацій, у яких дослідники намагаються заповнити численні прогалини в історії вітчизняного дворянства як вищого стану українського суспільства [3, 4, 5, 10].

Автор цієї статті на підставі робіт істориків і неопублікованих архівних матеріалів ставить собі за мету коротко висвітлити одне з питань цієї проблеми, а саме – практику нагородження представників дворянства Харківської губернії орденами та медалями за військову службу. Історики досі торкалися лише деяких аспектів цього питання. Зокрема, історію Харківських полків від початку їх створення досліджував Є. О. Альбовський [1]. У вітчизняній історіографії цю тему продовжив С. В. Потрашков. Автор видав декілька робіт про харківські полки, зокрема слід виділити його розвідку, присвячену нагородам, орденам та медалям [6].

Метою даного дослідження стало ознайомлення із системою нагородження видатних людей Слобідської України відзнаками за заслуги, основою чого стало вивчення послужних списків дворян, славетних і гідних командирів із нашого краю.

Дореволюційний період історії дворянства Харківської губернії налічує понад 100 років, починаючи від дня зрівняння слобідсько-української старшини у правах і привілеях із російським дворянством (1785–1917 рр.). Харківське дворянство формувалося, у подальшому поповнюючи свої ряди за рахунок осіб, які відзначилися під час проходження, як військової, так і цивільної служби. Дворяни, які мали на території Харківської губернії землі, згідно із загальноросійським положенням, вносилися до губернської родовідної книги, яка поділялася на 6 частин. Давні дворянські роди записувалися до шостої частини, титуловане дворянство до п'ятої частини, іноземні роди до четвертої частини, найбільш чисельними були третя та друга частини родовідних книг. До останніх записувалися особи, які отримали дворянство за особисті заслуги на військовій і цивільній службі. Перша частина родовідної книги містила дворянство, пожалуване монархом [12, с. 39-41]. Порядок придбання дворянства, встановлений Табелем про ранги, чини й пожалування, доповнювався ще одним способом – отриманням ордена [11, с. 11-12].

Але орденами та медалями нагороджувалися не тільки спадкові дворяни, а ще й особисті, у випадку коли вони зарекомендували себе відмінною службовою діяльністю. На відміну від цивільної служби, військова вважалася більш престижною. Деякою мірою це був обов'язок дворянина, а, можливо, навіть покликання.

Так, наприклад, Богодухівський предводитель дворянства полковник Кованько Дмитро Федорович, закінчивши 1828 р. Санкт-Петербурзьке вище училище, за рік вступив на службу до Санкт-Петербурзького уланського полку юнкером. Проявивши себе відважним воїном у боях із турками при м. Слівно, 1829 р. Д. Ф. Кованька було нагороджено орденом. 1830 р., коли офіцерові виповнився 21 рік, він отримав чин корнета. За відважну службу й участь у боях проти польських повстанців між Свєцеховим і Раховим, харківський дворянин був удостоєний ордена Св. Станіслава 4 ст. Далі Д. Ф. Кованько отримував чини та посади згідно з порядком їх присвоєння. 1830 р. затверджено ад'юнктом, 1834 р. – поручиком, 1837 р. – штаб-ротмістром, 1838 р. – старшим ад'юнктом, 1839 р. – ротмістром. Не оминуло увагою Дмитра Федоровича монарше благословення, і вже 1842 р. за відмінну службу йому надали чин майора. За бездоганну 20-річну службу Д. Ф. Кованька нагороджено бронзовою медаллю на Володимирській стрічці в пам'ять війни 1853-1856 рр. Загалом Д. Ф. Кованько за особисту мужність мав багато нагород, серед яких були, зокрема, ордени Св. Анни 3, 4 і 5 ст. 1847 р. офіцер отримав відзнаку за 25-річну безпорочну службу. У результаті ця гідна людина дослужилася до звання полковника, яке він отримав 1849 р. за бої проти бунтівників-угорців. Він також брав участь у боях із турками на Балканах. При виході у відставку 1852 р. у чині полковника, Д. Ф. Кованько отримав ще одну відзнаку за відмінну службу. 1858 р. за особисті заслуги його ім'я було внесено до третьої частини Харківської родовідної книги [13, ф. 3, оп. 204, спр. 51, арк. 32-40].

Інший кавалер багатьох нагород – Яків Федорович Соболев – народився 24 листопада 1835 р., він походив із дворян Харківського повіту. Виховання отримав у Харківському пансіонаті. 1 серпня 1852 р. у Тверському драгунському полку розпочалася службова діяльність унтер-офіцера Я. Ф. Соболева. 1854 р. Олександрівський загін, у якому служив Я. Ф. Соболев, вступив до с. Мулла-Муса, де 19 липня сталися бої з турецькою нерегулярною кавалерією. За відмінну службу Я. Ф. Соболев 24 травня 1854 р. отримав орден Св. Анни 4 ст. За відвагу, виявлену в боях проти горців, харків'янина відзначено в наказі від 12 січня 1858 р., за що він був возведений у звання поручика за старшинством. 1861 р. назначений на посаду ад'юнкта при начальникові Верхньо-Водзехського загону. Далі шлях Якова Федоровича знову проходить крізь війну. Показавши себе відважним воїном, за перемогу в боях із горцями 19 січня 1873 р. поручика Соболева нагороджено орденом Св. Станіслава 3 ст. Цього ж року він значиться поручиком резервного ескадрону Уланського Чугуївського полку. Згідно з службовим порядком присвоєння чинів 18 березня 1874 р. Я. Ф. Соболев отримав звання штаб-ротмістра, а 21 липня 1877 р. – ротмістра. Цього ж року його відправлено на фронт, де він завідував кіньми та навчав нижніх чинів маршового ескадрону [13, ф. 3, оп. 279, спр. 52, арк. 125-126, 160].

У боях проти неприятеля під час Російсько-турецької війни (1877–1878 рр.) воювали регулярні полки із Слобідської України. В одному із боїв, що точилися 19 серпня 1877 р. при селищі Тучениця і Сгалевиця, турки зазнали величезних втрат і цілковитої поразки. У цьому була величезна заслуга і Харківського полку, який показав блискучу бойову тактику. Полк удостоївся честі отримати подяку від Великого князя Миколи Миколайовича, а командир полку Віктор Іванович Ертель – золоту зброю і орден Св. Володимира 3 ст. 14 офіцерів отримали ордени Св. Анни 2, 3, 4 ст., Св. Станіслава 2 ст., і Св. Володимира 4 ст. [7, с. 428].

Протягом восьми днів під вогнем неприятеля перебував Харківський полк. Бої точилися проти турецьких укріплених пунктів на Софіївському шосе в жовтні 1877 р. За відвагу і хоробрість у ці дні 24 офіцери отримали нагороди [6, с. 99]. 17 січня 1878 р. розпочалася атака на місто Кюстенділ, у якій брали участь три ескадрони харківських улан. За успіхи у боях всі офіцери Харківського полку і 98 рядових уланів удостоїлись честі отримати військові нагороди. Відзначився в цій війні й Чугуївський уланський полк під командуванням генерал-майора Олександра Карловича Рейссіга, який отримав Георгіївський штандарт із написом: «За отличие в турецкую войну 1877–1878 гг.» [6, с. 104] Серед цих бойових офіцерів імовірно були і харківські дворяни.

Завдяки проведеному генеалогічному дослідженню Т. П. Тараріної, ми ознайомитися із послужними списками офіцерів, які напевно були учасниками Російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Серед них значиться прізвище Григорія Івановича Писанка. Виховання він отримав у приватній установі, а військову службу розпочав 6 серпня 1838 р. унтер-офіцером Симбірського Єгерського полку. Наказом від 21 травня 1844 р. Г. І. Писанка було возведено в підпоручики і призначено батальйонним ад'юнктом. 10 травня 1846 р. його виключають із ад'юнктів, а вже 30 листопада відправляють на фронт командувачем 2-ю ротою. Свій військовий шлях Г. І. Писанка провів у походах і боях проти бунтівників-угорців. 1849 р. він разом із своїм підрозділом, перейшовши кордон Царства Польського, на території Австрійської імперії брав участь у ліквідації бунтівників. Воював у загоні генерала Граббе, за що отримав Височайше благовоління і «живейшую признательность» від Австрійського імператора. Чин штабс-капітана отримав 24 квітня 1849 р., а 2 серпня 1850 р. його затверджують командиром роти. Протягом усього 1854 р. Григорій Іванович провів у боях із турками, потім, перейшовши кордон Молдавського князівства, прослідував до м. Батушан, де перебував до 29 серпня 1854 р. З 1854 до 1856 рр. офіцер брав участь у боях проти військ Туреччини, Англії, Франції і Сардинії. Із 1 червня 1855 р. Г. І. Писанка значиться капітаном, із 17 серпня 1856 р. призначається командиром 2-ї стрілкової роти. Височайшим наказом від 13 травня 1859 р. харківського дворянина звільняють від служби майором у зв'язку із хворобою, і призначають пенсію. Перебування Г. І. Писанка на різних фронтах не могло залишитися без відзнаки. За приборкання бунтівників в Угорщині і Трансильванії він 1849 р. отримав срібну медаль. За відмінну і старанну службу 27 серпня 1852 р.

його нагороджено орденом Св. Анни 3 ст. У пам'ять війни 1853–1856 рр. отримав бронзову медаль на Андріївській стрічці. Подальша доля Григорія Івановича пов'язана, як із армією, так і з цивільною службою. Спочатку його призначають дворянським засідателем Валківського повітового суду. На цій посаді Г. І. Писанка перебував із 1 листопада 1864 р. до 30 березня 1867 р. З 20 березня 1873 р. аристократ уже служить капітаном Харківського батальйону, де згодом обіймає посаду ротного командира. Службу Г. І. Писанка закінчив 8 червня 1885 р. ротним командиром 61-го резервного піхотного полку [9, с. 236-239].

У боях і походах проти ворога 36 років своєї служби провів інший дворянин Харківської губернії – підполковник Михайло Васильович Шней. Із 11 серпня 1864 р. по закінченню Київської військової прогімназії його призначили унтер-офіцером у штат 9-ї піхотної дивізії. Провчившись у Чугуївському піхотному юнкерському училищі з 18 вересня 1869 р. до 4 липня 1871 р., М. В. Шней отримує чин портупей-юнкера, уже 19 липня – прапорщика. Відтоді службова діяльність М. В. Шнея пішла вгору. Із 22 серпня 1872 р., він пройшов шлях від жалонерного офіцера до старшого ад'юнта Інтендантської служби. 17 березня 1877 р. підпоручик М. В. Шней отримав звання поручика, а 17 липня того ж року був затверджений командиром 5-ї Лінійної роти. У війні Росії на Балканах харківські полки також узяли активну участь. У червні 1877 р. за успішну переправу військ через Дунай М. В. Шней отримує звання штабс-капітана зі старшинством (наказ від 15 червня 1877 р.). У жорстоких боях, що точилися у серпні за Шипкінський перевал, штабс-капітан Шней знову відзначився, за що його було нагороджено орденом Св. Володимира 4 ст. з мечами і бантом. Пізніше – 30 жовтня – бійці з Харківщини відбили чергову шалену атаку турок на Шипкінському перевалі. За відвагу, проявлену в тому бою, М. В. Шнея нагородили орденом Св. Анни 2 ст. з мечами. Після ще одного штурму Шипки, що відбувся 28 грудня 1877 р., Шней був нагороджений орденом Св. Анни 4 ст. з мечами. Згодом, 2 вересня 1879 р. сміливого офіцера було відправлено до штабу і прикомандировано старшим ад'юнтом до Інтендантської служби Корпусного Штабу. Із 26 лютого 1882 р. М. В. Шнея призначили старшим ад'юнтом штабу 10-го армійського корпусу, де він служив до 1888 р. Цього ж року харківського дворянина було зачислено до Тамбовського полку. У подальшому М. В. Шней у різні роки проходить службу на посадах командира 2-го батальйону, завідувача господарством полку тощо. Височайшим наказом возведений у полковники і звільнений від служби з мундиром і пенсією від 28 вересня 1900 р. [9, с. 244-246].

Із дворян Харківської губернії походить і генерал від інфантерії Петро Тимофійович Перлик, службова діяльність якого розпочалася 1854 р. на посаді прапорщика 21-ї Артилерійської бригади. У чин підпоручика П. Т. Перлика було возведено 1856 р. а у поручики – 1858 р. Уже наприкінці 1858 р. його причислено до Генерального штабу Кавказької армії, де він за успіхи отримав звання штабс-капітана, а згодом і капітана. П. Т. Перлик – учасник кампаній 1860–1862 рр. на Кавказі, брав участь у придушенні повстання в Дагестані і штурмі аулу Цудахар. За бойові успіхи у 1862 р. нагороджений орденом Св. Станіслава 3 ст. з мечами та бантом, у 1863 р. – Св. Анни 3 ст. з мечами та бантом, у 1865 р. – Св. Станіслава 2 ст. з мечами. Із 1864 р. П. Т. Перлика було переведено до штабу Харківського військового округу ад'ютантом, а згодом, 1867 р. його призначають начальником штабу 2-ї піхотної дивізії. У липні 1871 р. П. Т. Перлика знову відряджають на службу до Кавказької армії при Генеральному штабі. Тут 1 листопада 1871 р. його призначають виконуючим обов'язки начальника штабу 39-ї піхотної дивізії. Наступну посаду начальника штабу Кавказької кавалерійської дивізії харківський дворянин отримує вже через рік – 13 листопада 1872 р. 1874 р. його призначають командиром 82-го піхотного Дагестанського Його Імператорської Величності Князя Миколи Михайловича полку. Чергову Російсько-турецьку війну (1877–1878 рр.) П. Т. Перлик застає на посаді командира 2-ї бригади 40-ї піхотної дивізії зі старшинством. За відміну на цій війні 22 травня 1878 р. його було возведено в чин генерала-майора. Подальший життєвий шлях П. Т. Перлика проходить у вищих командних чинах. 20 травня 1881 р. його призначено командиром 2-ї бригади 21-ї піхотної дивізії, 1883 р. – начальником штабу 2-го Кавказького армійського корпусу, 1887 р. – начальником штабу Казанського військового округу, де за відмінну службу возведений у генерал-лейтенанти. 6 жовтня 1889 р.

генерала було призначено начальником штабу Кавказького військового округу, у якому той служив до 29 квітня 1896 р. Згодом, 16 березня 1898 р., П. Т. Перлик був відряджений помічником командувача військами Віленського військового округу. За відмінне виконання служби 6 грудня 1899 р. він отримав чин генерала від інфантерії, а 6 грудня 1901 р. його призначили членом Олександрівського комітету поранених, із залишенням у Генеральному штабі [8, с. 28].

Служба П. Т. Перлика неодноразово була відзначена нагородами: орденами Св. Анни 2 ст. – 23 серпня 1872 р., Св. Володимира 4 ст. – 13 вересня 1875 р., Св. Володимира 3 ст. з мечами – 16 січня 1880 р., Св. Станіслава 1 ст. – 15 травня 1883 р., Св. Анни 1 ст. – 30 серпня 1886 р., Св. Володимира 2 ст. – 30 серпня 1890 р., і Білого Орла – 2 квітня 1895 р. [1, с. 128].

Серед осіб, які брали участь у Російсько-турецькій війні 1877–1878 рр., значиться й Михайло Іванович Рубінський. Поручик М. І. Рубінський народився 30 жовтня 1854 р. Він походив із дворян Курської губернії, але по закінченню військової служби оселився на постійне місце мешкання в Харкові. Детальну інформацію про бойовий шлях цього офіцера подано у формулярному послужному списку М. І. Рубінського, із якого видно, що освіту він отримав у Корочанській прогімназії, а з 1873 р. в Чугуївському піхотному юнкерському училищі. Військову службу М. І. Рубінський розпочав 1878 р. унтер-офіцером Пензенського піхотного полку, із якого пішов на фронт, був учасником штурму і бомбардування м. Плевни. Брав участь в останньому бою за м. Плевну і взятті в полон армії Осман-паші 28 листопада 1877 р. У складі західних військ лейб-ад'ютанта генерала Гурко, М. І. Рубінський у колоні генерал-лейтенанта Вельямінова переходить через Балкани. Перехід російських військ тривав з 13 до 19 грудня 1877 р. У січні 1878 р. російська армія направила свої сили на захоплення м. Філіппополь. Був там і М. І. Рубінський під командуванням полковника Конаржевського в експедиції майора Орловського. Наказом по діючій армії 1878 р. за «Обыкновенные отличия по службе произведен в прапорщики», із правом отримання наступного чину через екзамен. Із 19 лютого до 15 квітня 1879 р. молодий офіцер брав участь у боях за м. Станімак і м. Софію. За відважну службу у складі колишніх окупаційних військ у князівстві Болгарському М. І. Рубінського 23 лютого 1881 р. нагородили орденом Св. Станіслава 3 ст. Наказом від 30 травня 1881 р. возведено в підпоручики. Височайшим наказом від 30 червня 1883 р. він отримує звання поручика і нагороджено світло-бронзовою медаллю в пам'ять війни 1877–1878 рр., має Румунський хрест [9, с. 234–236].

Підводячи підсумок огляду представників дворянства Харківської губернії, які стали кавалерами військових нагород, хотілося б відзначити, що багато хто з цих представників вищого стану пройшов службу в професійних навчальних закладах, а для інших справжньою школою стали справжні військові баталії на полях Кавказької та Російсько-турецької війн. Це давало змогу дворянам отримувати звання, що давалися згідно з порядком їх отримання по Табелю про ранги. Нагородження офіцерів орденами за бойові заслуги проводилося в певному порядку по старшинству орденів і старшинству ступенів усередині кожного ордену, крім ордену Св. Анни 4 ст. і Володимира 4 ст. Узагалі, не слід забувати, що всі отримані звання та нагороди за військову службу, були свідомством мужності й відваги, виявленої в надзвичайних умовах під вогнем противника, а також вірність громадянському обов'язку на службі царя й Вітчизни.

Література

1. Альбовский Е. А. История Харьковского слободского казачьего полка (1651–1765 гг.) / Е. А. Альбовский. – Х. : Тип. Губерн. правления, 1895. – 218 с.
2. Альманах современных русских государственных деятелей. – СПб. : Тип. И. Гольдберга, 1897. – 1309 с.
3. Константинова Ю. В. Дворянство Південної України в другій половині XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ю. В. Константинова ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк : [б. и.], 2012. – 20 с.
4. Луценко М. В. Дворянство Слобожанщини наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / М. В. Луценко; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2013. – 19 с.
5. Опанасенко В. В. Роль Чернігівського дворянства в суспільно-політичному та культурному житті України 1785–1860 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / В. В. Опанасенко ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х. : [б. и.], 2003. – 19 с.

6. Потрашков С. В. Харьковские полки: три века истории / С. В. Потрашков – Х. : Око, 1998. – 152 с., 8 л. цв. ил.
7. Список генералам по старшинству. Составлен по 1 сентября 1892 г. – СПб. : Военная Типография, 1892. – 929 с.
8. Список генералам по старшинству. Составлен по 1 сентября 1905 г. – СПб. : Военная типография, 1905. – XXXI, 1468 с.
9. Тарарина Т. П. Разные судьбы. Мои Поповы. Род Рубинских (1811–2011). По архивным документам, письмам, воспоминаниям / Т. П. Тарарина. – М. : Изд. Тарарина, 2012. – 384 с.
10. Циганенко Л. Ф. Дворянство Півдня України (друга половина XVIII ст. – 1917 р.) : монографія / Л. Ф. Циганенко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Ізмаїл : СМІЛ, 2009. – 382 с. : табл.
11. О составе, правах и преимуществах российского дворянства. – СПб. : Гос. тип., 1897. – 2, 153 с.
12. Российское законодательство X–XX веков. Т. 5. Законодательство периода расцвета абсолютизма / отв. ред. Е. И. Индова. – М. : Юридическая литература, 1987. – 527 с.
13. Державний архів Харківської області.